

УДК 338.43:633.1:339.654

О. М. Могильний,

д. е. н., професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

М. В. Калінчик,

д. е. н., професор, ТОВ "Науково-виробниче підприємство "ВінМікс-Софт"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6240-4479>

О. Ю. Грищенко,

завідувач сектором інформаційного забезпечення досліджень,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2271-3629>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.10

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ЩОДО СТРЕСОСТІЙКОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

O. Mohylnyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor

M. Kalinchyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, LLC "Research and Production Enterprise "VinMiks-Soft", Kyiv, Ukraine

O. Gryschenko,

Head of the Sector of Research information Support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

EUROPEAN INTEGRATION RISKS REGARDING THE STRESS RESISTANCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN TERMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Висвітлено асиметрію торгівлі України з ЄС товарами 1-24 УКТЗЕД, доведено спричинені нею ризики щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи та можливе загострення ситуації у разі прискореної процедури вступу до Союзу. Розглянуто основні параметри аграрних секторів України, ЄС і Польщі та їх нерівнозначність для макроекономічної стабільності. Показано строкатість динаміки інтеграції аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку ЄС. З'ясовано, що наше сільське господарство є архаїчним за показниками продуктивності праці, віддачі земельних та інших ресурсів. Отже, якщо Україна й надалі задовольнятиметься місією "житниці Європи і світу", то нерівність в добробуті лише поглиблюватиметься, а населення залишиться "бідним родичом" в сім'ї європейських народів, незалежно від статусу щодо членства в об'єднанні.

The article highlights the asymmetry of Ukraine's trade with the EU in goods of groups 1-24 of the UCTZED (Ukrainian classification of goods of foreign economic activity) in 2015—2021, shows the risks caused by it for the stress resistance of the agricultural sector and the worsening of the situation in the event of an accelerated procedure for joining the Union. It has been proven that the geography of Ukrainian exports is influenced not so much by trade regimes with other countries as by the archaic rent-based model of agricultural business.

The main parameters of the agricultural sectors of Ukraine, the EU and Poland and their significance for macroeconomic stability are considered. It is shown that agriculture is archaic regarding labour productivity, return on land and other resources. Because of this, problems related to positioning Ukraine as "the breadbasket of Europe and the world" may continue to worsen.

The results of adapting the countries of Central and Eastern Europe and the Baltic States to the EU market for 1995—2020 were studied. Changes in the share of agricultural production, value-added and turnover and the dynamics of labour productivity and agricultural land to the average value in the EU were determined. It was found that countries with insignificant agricultural resource potential and a low base of comparison achieved higher growth rates. As for Ukraine, it closes the rankings of indicators of the use of production factors, significantly lagging behind EU outsider countries.

The purpose of the study is to substantiate new opportunities from the deepening of European integration and the risks associated with it regarding the stress resistance of the agricultural sector of Ukraine and to develop conceptual directions for eliminating obstacles on the way to strengthening its capabilities.

The elements of scientific novelty are the improvement of research methods for the results of adaptation of agricultural sectors of post-socialist countries to the EU internal market as an experience for Ukraine.

The practical significance lies in the possible use of directions for increasing the stock of stress resistance of the agricultural sector during the development of measures aimed at integrating Ukraine into the EU in candidate status.

Institutional obstacles to the transformation of Ukraine from the position of an agrarian donor of the EU member states to a net exporter of ready-made food products may be the prospects for further investigations.

Ключові слова: стресостійкість аграрного сектору, Спільна аграрна політика, товарообіг Україна — ЄС, частка постсоціалістичних країн у показниках ЄС, дорожня карта передвступного періоду до членства в ЄС.

Key words: stress resistance of the agricultural sector, Common Agricultural Policy, Ukraine-EU trade, the share of post-socialist countries in the EU indicators, road map of the pre-accession period to EU membership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна має багаторічний досвід співпраці з інститутами ЄС завдяки Угоді про асоціацію, що включає також поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ЗВТ). Вона й надалі має важливе значення для подальшої адаптації аграрного сектору до вимог внутрішнього ринку Союзу. У звіті Кабінету Міністрів України про виконання зазначеної Угоди за період 2015—2020 років до розділу "Сільське господарство" було включено 1414 заходів у складі 486 завдань. Їх виконання становило 42%, а на початок 2022 р. досягнуто 54%, решту 46% заходів визнано простроченою [7]. Стосовно "Санітарних та фітосанітарних заходів", від яких безпосередньо залежить експорт агропродовольчої продукції, з дотриманням графіку виконується 68%, в стані виконання — 32% [10].

Угода сприяла відновленню торгівлі Україною після кризи 2014-2015 років. Абсолютні цифри товарного обороту щороку зростали і ЄС став найбільшим партнером України, адже у 2021 р. на нього припадало 39% від загального обсягу зовнішньої торгівлі. Порівняно з попереднім роком, товарообіг зріс на 35% і становив 62,5 млрд доларів США. У вартісному виразі з-поміж інших товарів найбільше експортовано соняшникової олії, кукурудзи та інших зернових культур.

Надання Україні в червні 2022 р. статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, за певних умов, може стати поштовхом для реалізації потенціалу не лише аграрного сектору, а й хар-

чової промисловості. У першу чергу це рішення має спонукати всі гілки державної влади перейти від імітації до втілення фундаментальних реформ. Рішучі кроки у цьому напрямі сприятимуть повоєнній реконструкції аграрного сектору, розвитку мікро, малих і середніх підприємств аграрного бізнесу, налагодженню кооперації з суб'єктами господарювання країн-членів ЄС з метою подовження ланцюжків створення доданої вартості, переходу на "зелені технології", запровадження європейських стандартів використання земельних, водних, лісових та інших ресурсів.

Подібні трансформації вже здійснили держави Центральної і Східної Європи та Балтії, які до розширення ЄС мали підготовчий етап різної тривалості і приєдналися до цього континентального об'єднання у 2004 р., крім Болгарії і Румунії які стали повноправними членами у 2007 році. Проте не всі постсоціалістичні держави повною мірою скористалися можливостями країни-кандидата після початку перемовин з ЄС щодо аграрного сектору, підвищення продуктивності праці, угідь та сільського розвитку.

Крім інтеграційних завдань, перед аграрним сектором, як і в цілому перед національною економікою та суспільством, стоять безпрецедентні виклики, пов'язані з повномасштабною війною росії проти України. Маємо жахливі людські жертви, знищено більше третини аграрних активів, частково зруйновано інфраструктурні й логістичні об'єкти, завдано величез-

ної шкоди водним і лісовим ресурсам та полезахисним посадкам, порушено цілісність природних ландшафтів тощо. Лише на фізичне відновлення основних засобів сільськогосподарського виробництва потрібно кілька років і значні кошти. Втрати аграрного сектору під час неспровокованої агресії росії, системні шоки в сфері продовольчої безпеки України і світу та екстраординарні заходи з (де)регуляції виробництва й перерозподілу харчових запасів у перші місяці правового режиму воєнного стану розкрито в колективній праці українських і польських вчених [23].

На реконструкцію аграрної економіки можуть бути залучені кошти від спеціально створеного фонду міжнародними фінансовими організаціями, а також кредити від країн-інвесторів, заінтересованих у зміцненні своєї продовольчої безпеки. Україна претендує на заморожені й заарештовані активи держави-спонсорки тероризму і майно російських компаній, що фінансують її військово-промисловий комплекс.

За різними оцінками, сільське господарство та харчова індустрія стануть рушіями повоєнної реконструкції економіки України. У цьому контексті урядовцями ставиться амбітне завдання, аби в кінці поточного року розпочати переговорний процес щодо членства в ЄС, а до кінця 2024 р. законодавство України має відповідати європейському правовому доробку (*acquis communautaire*) і критеріям вступу до інтеграційного об'єднання [11]. (Довідково: на сільське господарство припадає 35—40% всього законодавства, яке потрібно імплементувати до європейського).

Проте з досвіду соціально-економічних трансформацій упродовж більш ніж 30 років знаємо, що ухвалити правильні проєвропейські закони й дотримуватися їх виконання на всіх рівнях державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу і суспільства це не одне й теж саме. Очевидно, що імплементація до законодавчого поля ЄС й особливі заслуги України перед Європою і світом не знімають з неї обов'язок щодо виконання Копенгагенських критеріїв членства й дотримання всіх процедур, які були застосовані до країн останньої хвилі розширення. Зрозуміло, що конкретні вимоги до розвитку аграрного сектору і сільських територій (кластер V, всього шість кластерів, 35 розділів) опрацьовуватимуться під час перемовин з урахуванням вже досягнутих результатів виконання Угоди про асоціацію за безпосередньої участі сільськогосподарських товаровиробників, самоврядних структур аграрної сфе-

ри, науковців і представників експертного середовища.

На прискореному інтеграційному шляху Україну до ЄС, крім позитивних надбань, постануть також значні ризики щодо втрати запасу стресостійкості аграрного сектору з питань належного виконання ним базових функцій. Мається на увазі: а) безперерйне задоволення потреб внутрішнього ринку на соціально значущі харчові продукти власного виробництва за прийнятними цінами; б) позиціонування України як надійного нетто-експортера аграрної продукції і продовольства кінцевого споживання; в) дотримання виробниками, органами місцевого самоврядування критерію рівноцінності соціального, природного й економічного капіталів в контексті збалансованого сільського розвитку.

Інтегруючись до європейського ринку, державні органи і національний бізнес мають усвідомлювати виклики від асиметричної залежності в торгівлі агропродовольством, зважати на волатильність цін сировинних товарів, мінливість доходів і валютних надходжень, вплив турбулентності різних явищ регіонального й глобального рівнів та поширення неокolonіальних практик транснаціональних компаній на українських землях.

З урахуванням необхідності здійснення проєвропейської реконструкції аграрного сектору, порівнянної за масштабами, глибиною і соціально-економічними наслідками із радикальними ринковими реформами кінця 1990 — початку 2000-х років, важливо враховувати положення Указу Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України № 479 від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" [12]. Серед інших вимог, передбачено також гарантування фізичної достатності та цінової доступності харчів належної якості для всіх категорій населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Надання Україні статусу кандидата в ЄС поклало академічне співтовариство, експертів і політиків до активізації дискусій на різних майданчиках щодо стану й проблем євроінтеграції нашої країни. Балаж Рмхані [16] у цьому зв'язку нагадує, що Україні доведеться добровільно поступитися значною частиною свого економічного суверенітету, залучаючи значні іноземні інвестиції не лише приватного бізнесу, а також міжнародних інституцій. Як відомо, ЄС функціонує завдяки делегуванню

країнами-членами своїх економічних повноважень Брюсселю і Франкфурту. Саме через це Союз все частіше стикається з фундаментальною дилемою, з одного боку, необхідно втілювати європейські спільні політики, а з другого, для прийняття відповідних рішень потрібна одностайність всіх 27 країн, які інколи суперечать їхнім національним інтересам.

Інститут економіки та прогнозування НАН України [3] акцентує увагу на узгодженні аграрних відносин і практик з напрямками трансформації Спільної аграрної політики (САП) ЄС, яка у 2021—2027 років здійснюватиме заходи Європейського зеленого курсу (European Green Deal). Звідси головним завданням агропродовольчої системи має бути гарантування внутрішньої продовольчої безпеки шляхом рівного доступу населення країни до здорового та безпечного харчування, виробленого еколого ощадними технологіями. Для цього, на думку науковців, пріоритет державної підтримки має надаватися "сімейно-фермерським організаційно-правовим формам господарювання".

Агентство Bloomberg [6], у своєму редакційному матеріалі, як би застерігає ЄС від поспішних дій щодо прийому нашої країни до своєї спільноти. Редактори вважають, що підтримуючи в цілому демократичний транзит, не варто створювати "ілюзії щодо швидкого повноцінного вступу до ЄС", оскільки "менш очевидно, що розширення за рахунок України відповідає інтересам Європи загалом". Такий висновок ґрунтується на невідповідності європейським практикам демократичних інститутів, ринкової економіки та структури управління, які навряд чи спроможні підтримувати законодавство Євросоюзу. У статті також зазначається: "Незважаючи на підтримку Заходу, Україна залишається порівняно бідною країною, де реформи часто виявляються безрезультатними через високий рівень корупції та впливовість олігархів".

Український аналітико-адвокатський центр європейської політики [8] попереджає про забюрократизованість і складність самої процедури розширення ЄС. Лише на основі звіту Єврокомісії про готовність країни-кандидата виконувати зобов'язання члена ЄС, Європейська рада одноголосно приймає рішення про подальші кроки щодо: а) відкриття переговорів; б) початок переговорів за певним кластером розділів права ЄС; в) завершення переговорів про вступ; г) ратифікацію угоди парламентами всіх країн-членів ЄС. Через ці та інші причини спостерігається стриманість очільників євро-

пейських інституцій щодо часових рамок вступу України, оскільки швидкість вступу залежить від темпів і якості обов'язкових реформ.

Тетяна Бурлай, Василь Костиця, Роман Левін [2] обґрунтовують актуальність процесу адаптації України до політики соціальної якості ЄС, що базується на засадах соціального миру, соціальної рівності й справедливості, соціального добробуту та якості життя населення. У цьому сенсі авторами розроблено рекомендації, спрямовані на проєвропейські соціально-економічні трансформації в умовах повоєнного відновлення України.

Український інститут майбутнього [19] розглядає агропромисловий сектор, як один з головних драйверів національної економіки й зайнятості населення. Малі, середні й великі товаровиробники мають отримати відповідні стимули для повоєнного відновлення своєї діяльності й розвитку в умовах інтеграції до ЄС. Колективом запропоновано комплекс першочергових заходів — від розмінування і рекультивації сільськогосподарських угідь до завершення синхронізації (де)регуляторного аграрного середовища, створення системи сертифікації продукції гармонізованої зі стандартами ЄС.

Ульріх Кьостер [21] присвятив свою працю аналізу історії САП ЄС, причинам її виникнення, удосконаленню інструментарію регулювання ринку сільськогосподарської продукції, основним етапам реформування та впливу політики на поведінку товаровиробників і споживачів. Висвітлена ціна, яку сплачують зі спільного бюджету й бюджетів економік держав-членів об'єднання. Вчений дійшов висновку, що незважаючи на постійні трансформації САП під тиском СОТ, Уругвайського раунду торговельних перемовин та внутрішніх чинників, на ринку ЄС зберігається впливовість аграрного лобі й високий рівень протекціонізму щодо особливого режиму присутності на внутрішньому ринку своїх виробників із все більшим відхиленням від засад соціальної ринкової економіки. Хоча ситуація від започаткування САП змінилася докорінно, адже ЄС на той час був нетто-імпортером аграрної продукції і продовольства, а з кінця 1980-х — початку 1990 рр. став одним з світових лідерів виробників і нетто-експортером.

Розглянуті публікації є важливими для розуміння складності самого процесу поглиблення євроінтеграції в умовах повномасштабної війни росії проти України та потреби в значних інвестиціях на відновлення бізнесу й агросурсного потенціалу в цілому. Вітчизняні авто-

ри надають перевагу оптимістичним сценаріям відбудови аграрного сектору, припливу інвестицій та перспективам входженню до європейських структур. Це виправдано і можна зрозуміти, адже за різними опитуваннями до 90% громадян України підтримають вступ до ЄС за 5—7 років. Разом з тим експертне середовище має обговорювати й ризики, викликані заявами керівниками різних рангів про стрибок України як "інтеграційного тигра" від асоційованого рівня до повноправного членства в ЄС. Політична риторика чиновників владних структур, які у своїй поведінці керуються переважно власними інтересами й амбіціями, може не співпадати з інтересами й потребами українських виробників, експортерів і суспільства.

Подібне вже було в новітній історії України, коли політичною доцільністю жертвувалися національні інтереси, а марнославство домінувало над економічним прагматизмом під час прийняття рішень про умови приєднання до СОТ (2008 р.) і запровадження ЗВТ з ЄС (2016 р.). В результаті поспішних рішень і поступок національна економіка, як вважають окремі науковці [9], сповзла із позицій індустріально-аграрної до аграрно-індустріальної з усіма системними наслідками сировинного донора інших країн. А це, у свою чергу, послабляє стресостійкість аграрного сектору до теперішніх загроз і майбутніх викликів. Тому не можна повністю ігнорувати думки аграріїв, науковців і експертів стосовно темпів євроінтеграційного поступу. Хоча при цьому наводяться різні аргументи: одні, посиляються на внутрішні інституційні проблеми України, а другі, на зміну балансу сил під час ухвалення рішень у ЄС, Раді Європи та Європарламенті в разі набуття членства п'ятою за чисельністю населення країною.

МЕТА СТАТТІ

Обґрунтувати нові можливості від поглиблення євроінтеграції і пов'язані з нею ризики щодо стресостійкості аграрного сектору України та опрацювати концептуальні напрями усунення перешкод на шляху зміцнення його спроможностей.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вибір методів дослідження зумовлено пошуком науково-практичного інструментарію вивчення стану стресостійкості аграрного сектору України в умовах численних загроз, пов'язаних з прискоренням євроінтеграційних процедур, неспровокованою агресією росії та втратою сільськогосподарських активів. Це

зокрема монографічний, емпіричний спостереження з використанням експертних оцінок, економіко-статистичний, нормативний і позитивний підходи до вивчення економічних явищ і процесів, відносні й абсолютні критерії ефективності тощо. Обробка й систематизація бази даних Держстату України і ФАО статистичними методами викликана потребою висвітлити динаміку взаємної торгівлі з ЄС, розглянути основні параметри аграрного сектору України та результативності використання земельних і трудових ресурсів порівняльно з країнами-членами ЄС, що останніми приєдналися до його ринку. Абстрактно-логічні методи дали змогу сформулювати проміжні й прикінцеві висновки, обґрунтувати новизну, визначити практичну значущість та окреслити перспективи подальших розвідок в руслі євроінтеграційної трансформації аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Асиметричність торгівельних відносин Україна — ЄС. У 2015–2021 рр. обсяги торгівлі сільськогосподарською і продовольчою продукцією України з ЄС більш ніж подвоїлися і зросли з 5546 до 11928 млн дол. США, в тому числі експорт — в 1,9 рази, імпорт — в 2,5 рази. За цей період найбільший приріст показали: олія соняшникова нерафінована — 1857,3 млн дол. США проти 509,5 млн дол. США (3,6 рази), кукурудза — 1739,7 і 1243,8 (1,4 рази), насіння ріпаку — 973,7 і 452,2 (2,1 рази), соєві боби — 245,8 і 124,3 (майже 2 рази), соєва олія — 220,2 і 37,8 млн дол. США (5,8 рази) відповідно. Зменшилися продажі макухи соняшникової з 408,9 до 298,8 млн дол. США (в 1,4 рази) і пшениці з 286,6 до 126,3 млн дол. США (в 1,5 рази). Хоча ці товари все ще мають значну частку в експорті України до ЄС — 4,1 і 1,7% відповідно. В імпорті України з ЄС також спостерігався стрімкий ріст. Обсяги закупівлі готових харчових продуктів збільшилися з 137,5 до 309,3 млн дол. США (2,2 рази), сиру з цільного коров'ячого молока — 16,1 і 246,8 (15,3 рази), шоколадних виробів — 41,6 і 200,0 (4,8 рази), вина — 36,5 і 158,3 млн дол. США (4,4 рази), промислового тютюну та його замінників — 2,7 і 273,3 (101,1 раз), кормів для собак або котів із 48,3 до 170,5 (3,5 рази) відповідно [16, 24].

У рекордному за врожаєм зернових і олійних культур 2021 р., Україна експортувала в країни ЄС 27,7% агропродовольчої продукції до підсумку товарів згідно з 1-24 УКТЗЕД, що в обсягах від загального імпорту ЄС дорівнювало 1,43%. Імпорт Україною цієї продукції із

ЄС становив 48,6%, а в експорті ЄС — це всього 0,64% [24]. Отже, відбувся небезпечний перекіс товарообігу і пов'язаний з ним диспаритет ризиків щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи в цілому. У разі настання форс мажорних обставин регіонального чи глобального масштабів наша країна може опинитися сам на сам зі своїми проблемами. Як показало блокування морських портів росією у 2022 р., ризики виробників і трейдерів загострилися й через те, що вартість однієї т українського експорту (тоннажність) дорівнювала 413 дол. США, а імпорту з ЄС — 1840 або в 4,4 рази більше [16, 17, 24].

Тоннажність експорту України могла бути більшою у разі комплексного запобігання отриманню "сірим" трейдингом надприбутків на збитках товаровиробників і дефіциті воєнного бюджету. Мається на увазі: а) запровадження дієвого контролю за трансфертним ціноутворенням; б) ліквідація оборудок зі сплати ПДВ аграрними трейдерами; г) недопущення передумов для створення фіктивного податкового кредиту через сумнозвісні "скрутки"; д) унеможливлення різноманітних схем неповернення експортної виручки з відмиванням готівкових коштів тощо. Перелічені та інші оборудки "працюють" і в умовах "Зернового коридору" та інших ініціатив за підтримки західних партнерів. Саме через це, українська кукурудза, пшениця й інші сировинні товари продавалися (і продаються) за найнижчими цінами у світі. Крім вітчизняних виробників, падіння цін відчули також фермери Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та інших країн-членів ЄС. Для стабілізації кон'юнктури на внутрішньому ринку вони подали запит до Ради міністрів сільського господарства ЄС з вимогою відновити мито на зернові культури з України, або виділити додаткові дотації для підтримання прибутковості.

За підсумками 2021 р., найбільшими експортерами товарів групи 1-24 УКТЗЕД з України стали Нідерланди (22,5%), Іспанія (15,7%), Польща (12,8% і Німеччина (10,5%). Тобто на чотири країни припадало 61,5% всіх закупівель ЄС. Щодо імпорту агропродовольчих товарів до України, то в цьому переліку втратила другу позицію лише Іспанія, а черговість зазнала змін — Польща (21,8%), Італія (15,0%), Німеччина (14,3%) і Нідерланди (8,6%). Сумарно вони поставили на наш ринок майже 59,7% продукції до загального підсумку ЄС [24].

Хоча експортний потенціал вітчизняного аграрного сектору значно більший, а обсяги імпорту, навпаки, можна зменшити, реалізував-

ши комплекс заходів, спрямованих на імпортозаміщення. Протягом останніх років Україна входить до топ-5 найбільших постачальників органічної продукції до ЄС. Зокрема у 2021 р. наша країна посіла 5-те місце серед 126 держав за обсягами експорту із часткою 6,6%. Всупереч повномасштабній війні, у 2022 р. експортовано до ЄС та Швейцарії 226 тис. т органічної продукції, що на 13% більше ніж торік [20].

Результати торгівлі України з ЄС товарами 1-24 УКТЗЕД досягнуті не завдяки, а всупереч умовам, передбачених Угодою про асоціацію. З позиції українських виробників та експортерів, ЗВТ насправді була далекою від вільної, а внутрішній ринок ЄС все ще зарегульований і надійно захищений від конкурентів з третіх країн. Для підтримання своїх виробників та стримування конкуренції на внутрішньому ринку, Єврокомісія застосовувала тарифні квоти до 36 груп агропродовольчих товарів з України (плюс 4 додаткові). Серед них кукурудза, пшениця, крупи, мед, масло, цукор, птиця, оброблені помідори, яблучний сік тощо. Наша країна використовувала всього 3 основні тарифні квоти (плюс 2 додаткові) на свинину, птицю та цукор. Як правило, тарифні квоти ЄС вичерпувалися українськими експортерами повністю в перші місяці кожного року, оскільки були розраховані за даними товарообігу 2008-2011 років. Проте основним бар'єром доступу до спільного ринку стали не тарифні квоти, а санітарні та фітосанітарні вимоги, неавтоматичне ліцензування та інші регуляторні заходи [1, с. 12—13].

Загалом, у 2015—2021 рр. частка експорту України агропродовольчими товарами до загального підсумку не зазнала суттєвих змін. В середньому на ЄС в експорті припадало 30,1% при коливанні в коридорі 5,3 в. п. або від 27,7% (2021 р.) до 33% (2019 р.). Стосовно імпорту, то середньорічний показник становив 27,8% із розмахом варіації 7,8 в. п., а саме — від 22,1% (2015 р.) до 29,9% (2020 р.), що свідчить про нестабільність поставок продукції в Україну [16].

Окремо слід виділити 2022 р., коли діяли "коридори солідарності", створені за участі всіх країн-членів ЄС, у тому числі для транзиту української продукції до морських портів. Згідно Регламенту Європейського парламенту та Ради ЄС № 2022/870 від 30 травня 2022 р. "Про тимчасову лібералізацію торгівлі між Україною та ЄС" було прийнято рішення з 4 червня 2022 р. на один рік скасувати імпорتنі мита, призупинити дію всіх квот на сільськогосподарську продукцію й застосування системи вхідних цін для фруктів і овочів. Це суттєво збільшило ек-

Таблиця 1. Структура товарообігу агропродовольством України з країнами ЄС і рештою світу за 2015—2021 років, відсотки

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	Країни ЄС		Решта країн світу		Країни ЄС до решти країн світу, в. п.	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Усього	100	100	100	100	x	x
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	4,9	17,8	5,9	17,6	-1,0	-0,2
II. Продукція рослинного походження	55,2	21,6	54,4	40,0	+0,8	-8,9
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	24,4	2,7	24,3	7,5	+0,1	-2,3
IV. Готові харчові продукти	15,5	57,9	15,4	34,8	+0,1	+11,9

Джерела: розраховано авторами за даними статистичних збірників "Співробітництво між Україною та ЄС" [16] і "Сільське господарство України" [17].

спорт з України. Незважаючи на загальне зниження експортної виручки аграрним сектором на 16% порівняно з 2021 р., обсяги торгівлі з країнами ЄС зросли майже в 1,4 рази і досягли історичного максимуму на суму 16470 млн дол. США. Позитивне сальдо збільшилося в 2,5 рази і становило 9718 млн дол. США проти 3800 млн дол. США у 2021 році. Експорт зернових культур зріс майже в 10 разів (із 287 тис. т до 2,849 млн т), кукурудзи в 1,6 рази (із 7,3 до 12 млн т), насіння соняшнику в 72 рази (із 25 тис. т до 1,8 млн т) [13]. Завдяки сприятливому режиму торгівлі з

ЄС, "Зерновому коридору", "Зерновій ініціативі" та акції "Зерно з України" (Grain from Ukraine), наша держава в умовах війни утримала свої позиції серед п'ятірки лідерів агропродовольчого ринку і здійснила місію одного з гарантів глобальної продовольчої безпеки.

Для досягнення мети дослідження важливо дещо поглибити цей аспект аналізу, адже номенклатура товарів згідно з УКТЗЕД включає 24 коди, розбиті на 4 підгрупи. Порівняння структури торгівлі України з ЄС та рештою країн світу за вказаний період, показало суттєві відмінності щодо імпорту за двома групами товарів: "Продуктів рослинного походження — мінус 8,9 в. п. (переважно овочі, їстівні плоди та горіхи, продукти борошномельно-круп'яної промисловості, насіння і плоди олійних культур);

"Готові харчові продукти" — плюс 11,9 в. п. (майже за всіма товарами) (табл. 1).

З'ясувалося, що на географію українського експорту впливають не лише режими торгівлі, а також домінуюча модель аграрного бізнесу. (Довідково: станом на 2021 р. Україна уклала 18 угод про ЗВТ, які поширюються на майже 50 країн). Щодо вітчизняного імпорту, то він також похідний від бізнес-планів компаній, визначається потребами внутрішнього ринку, корелює з рівнем конкурентоспроможності харчової індустрії, залежить від пріоритетів державної (де)регуляційної політики, розмірів і умов підтримки національних компаній, діяльність яких спрямована на імпортозаміщення.

Як зазначалося раніше, застарілою рентно-сировинною проблемою аграрного сектору країни, яка надміру загострилася в умовах війни, залишається велика тоннажність експорту, що в кінцевому підсумку свідчить про нееквівалентність товарообміну між партнерами. Традиційно із сировинною продукцією Україна експортує робочі місця, додану вартість і наповнює бюджети європейських та інших країн-імпортерів. Серед імпортованих товарів Україною з ЄС значна частина продовольства виготовлена із української сировини. Частковою компенсацією втрат національної економіки від сировинного експорту є те, що на переробних підприємствах працюють трудові мігранти і біженці з України, які переказують гроші своїм родичам і таким

Таблиця 2. Основні показники аграрних секторів України та ЄС Польщі, 2020 рік

	Україна	ЄС	Польща	Україна, індекси до	
				ЄС	Польщі
Частка сільського, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості, %	10,8	1,65	2,5	6,54	4,32
Зайнятість у сільському, лісовому та рибному господарстві, %	17,1	4,35	9,5	3,93	1,8
Структура валової продукції сільського господарства:					
рослинництво	76,1	51,9	50,3	1,47	1,51
тваринництво	23,9	48,1	49,7	0,50	0,48
Валова додана вартість у розрахунку:					
на 1 га сільгоспугідь, дол. США	349	1540	1032	0,23	0,34
на одного зайнятого, тис. дол. США	5,2	29,1	11,62	0,18	0,45
Розораність, %:					
території	56,8	24,7	35,7	2,30	1,59
сільгоспугідь	79,7	60,2	75,5	1,32	1,05
Частка в експорті товарами групи УКТ ЗЕД 1-24 до всього експорту, %	44,7	10,2	13,1	4,38	3,41
Частка в імпорті товарами групи УКТ ЗЕД 1-24 до всього імпорту %	10,2	9,5	8,8	1,07	1,16

Джерело: розраховано авторами за даними статистичних збірників "Сільське господарство України" [17], "Співробітництво між Україною та ЄС" [16], "Валова продукція сільського господарства" [18], базою даних Faostat [24].

чином підтримують платіжний баланс країни та сприяють стабілізації курсу гривні щодо світових валют. (Довідково: у 2021 р. трудові мігранти переказали рекордну суму — 15 млрд дол. США або на 3 млрд більше, ніж у 2020-му). Кричуща соціальна несправедливість полягає в тому, що від експлуатації сировинної моделі аграрного сектору вигоду отримують окремі сім'ї, а розраховується за "бізнес на бідності" весь народ України.

Відмінність основних параметрів аграрних секторів України та ЄС. Системні ризики щодо стресостійкості аграрного сектору у підготовчий період до вступу в ЄС пов'язані з його вагомістю для макроекономічної стабільності країни, порівняно з інтеграційним об'єднанням (табл. 2). За підсумками 2020 р., частка сільськогосподарського, лісового і рибного господарства у валовій доданій вартості (ВДВ) становила 10,8%, що в 6,5 рази більше ніж в ЄС, а зайнятість у цих галузях майже вчетверо вища — 17,1% проти 4,35%. Водночас результативність аграрного бізнесу за ВДВ у розрахунку на 1 га сільгоспугідь дорівнювала 349 дол. США проти 1540 у ЄС і 1032 дол. США в Польщі, і менше на одного зайнятого в 5,6 і 2,3 рази відповідно.

Низька результативність використання людських, земельних і економічних ресурсів частково пов'язана із структурними перекосами національного сільськогосподарства. Вартісне співвідношення рослинництва і тваринництва становило 76,1 до 23,9%, в той час як в ЄС 52/48% і Польщі — майже 50/50%. Загострює екологічну кризу надмірна розораність території держави та сільськогосподарських угідь, яка вже перетнула критичну межу і досягла 56,8 і 79,7% проти 24,7 і 60,2% в ЄС відповідно. Аграрний сектор має велику частку в експорті товарних груп 1-24 УКТЗЕД до загального підсумку в економіці, яка становила 44,7% або в 4,4 рази більше ніж в ЄС і в 3,4 рази порівняно з Польщею.

Звідси випливає, що за всіма наведеними показниками, аграрний сектор України, з одного боку, є надміру ресурсовитратним і не ефективним із руйнівними внутрішньогалузевими дисбалансами та домінуючою сировинною структурою експорту, а з другого боку, від нього залежить стабільність макроекономічних параметрів країни. Архаїчність сільськогосподарства влаштовує традиційних торговельних партнерів у країнах-членах ЄС, але не відповідає нашим національним інтересам, порушує принцип раціонального поділу праці й еквівалентність відносин щодо створення доданої вартості. Збереження статус-кво аграрного

сектору у підготовчий період до членства в ЄС і закріплення його в підсумковій угоді, остаточно зруйнує харчову промисловість, послабить стресостійкість продовольчої системи і перетворить нашу державу на імпорту залежну від інших країн. Непродумані рішення стануть додатковим бар'єром на шляху збалансованого сільського розвитку, не сприятимуть нарощуванню фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, погіршать соціально-економічний стан сільських домогосподарств та позначаться на добробуті населення країни в цілому.

Про історично сформовані стереотипи й подальші перспективи України винятково "як житниці Європи і світу" в контексті поглиблення євроінтеграції, відверто говорить Альфонс Бальманн — директор та керівник проектів розвитку підприємств і структур в аграрній галузі Інституту аграрного розвитку імені Лейбниці. На його думку, Україна важливий виробник зернових, олійних і білкових культур. Це й надалі дасть змогу українцям успішно вести бізнес з підприємцями країн ЄС і, зокрема, Німеччини. Оскільки практично необмеженою є потреба в кормах для відгодівлі свиней і птиці [14].

Звичайно експерту можна заперечити, адже теоретично європейський ринок відкритий для кінцевих харчових продуктів походженням з України і це підтверджується експортерами птиці та інших товарів. Це можливо й щодо рослинництва, але за умови виконання всім відомих домашніх завдань і отримання перепустки у вищу лігу аграрного бізнесу. Тоді прийдуть інвестиції у переробку аграрної сировини, будуть приведені у відповідність до вимог споживачів якості і безпечності продовольства. Почальним на цьому шляху може бути досвід країн, що останніми приєдналися до ЄС.

Адаптація країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку агропродовольчої продукції ЄС

За чверть століття усі постсоціалістичні країни, що приєдналися до ЄС, постійно нарощували виробництво сільськогосподарської продукції у вартісному вимірі. При цьому темпи приросту були неоднаковими. Якщо в середньому по ЄС цей показник був на рівні 132,2%, то нижче цього значення мали три країни: Словаччина (106,4%), Словенія (105,8%) і Чехія (118,1%). Відповідно ці ж країни зменшили свою частку по відношенню до загальних обсягів виробництва в ЄС (рис. 1). Решта країн має строкату, але позитивну динаміку. Одноосібним лідером була Польща, яка за 1995—2020 рр. на-

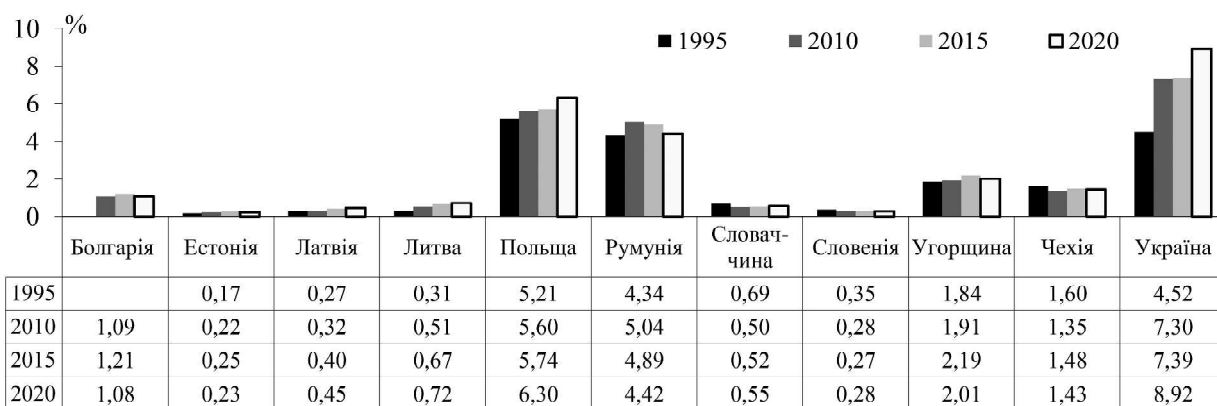

Рис. 1. Відношення частки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

ростила свою частку з 5,21 до 6,3%. Це майже стільки ж як всі країни разом узяті, але без Румунії, яка займає другу позицію з показником 4,42%, скоротивши його на 1,2 в. п. проти 2010 року.

Україна в 1995 р. виробила сільськогосподарської продукції на суму 11608 млн дол. США, це сумарно стільки ж як Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія і Угорщина, а в 2020 р. перевершила показник цих країн в 1,7 рази. За вказаний період, частка України у виробництві ЄС зросла вдвічі — з 4,52% до 8,92%. Прикметно, що в 1995 р. Польща за цим показником випереджала Україну на суму 1773 млн дол. США, але починаючи з 2010 р. темпи приросту вітчизняного аграрного сектору стали вищими і в 2020 р. виробництво зросло в 1,4 рази — до 30302 млн дол. США проти 21406 млн дол. США [24].

За обсягами торгівлі агропродовольством в період 1995—2020 рр. найбільших результатів

досягли Латвія (ріст 33,2 рази), Румунія (15,8) і Литва (12,3 рази). Очевидно, що феномен цих країн пояснюється реалізацією нішевих культур, іншими чинниками та низькою базою порівняння. Наприклад, Латвія збільшила обсяги торгівлі з 103 (1995 р.) до 3417 млн дол. США. Відносно цього показника до ЄС в цілому, то Польща випередила всі країни, наростивши його більш ніж у 5 разів (із 1,24 до 6,38%). Румунія також збільшила обсяги зовнішньої торгівлі майже в 5,3 рази, але частка країни становить всього 1,43% або в 4,5 рази менше порівняно з Польщею (рис. 2).

Україна в 1995 р. за обсягами товарообігу посідала друге місце після Угорщини із сумою 2840 млн дол. США, що більше від Польщі на 23%. Але на кінець періоду (2020 р.) ситуація змінилася на користь Польщі, яка лідирувала з сумою 35507 млн дол. США. Україна зберегла другу сходинку у цьому рейтингу з показником 22 млрд дол. США з відставанням від Польщі

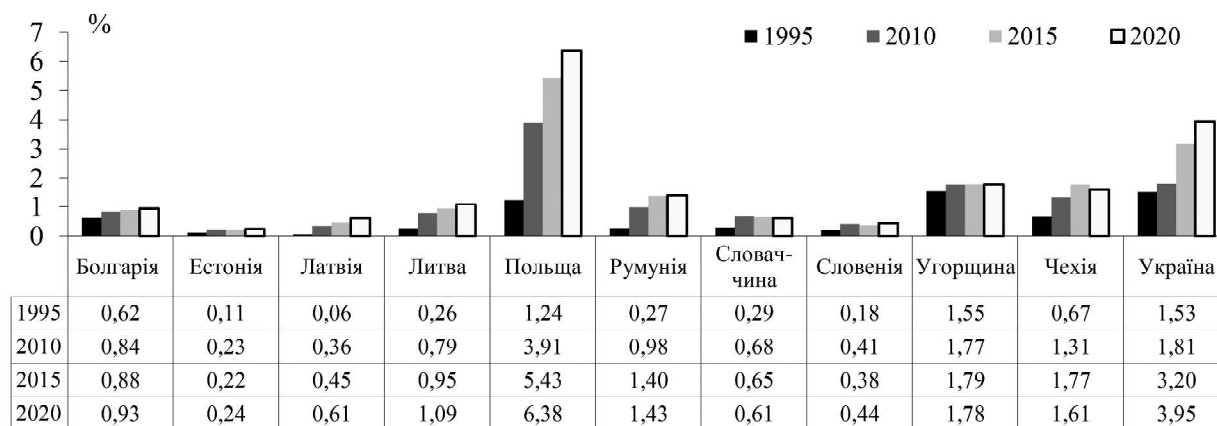

Рис. 2. Відношення частки товарообігу агропродовольчої продукції країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

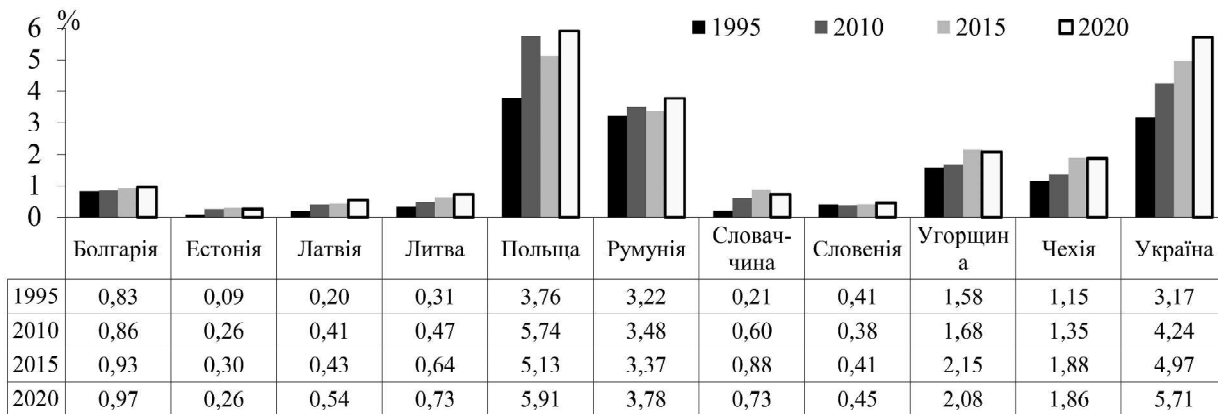

Рис. 3. Відношення частки виробництва валової доданої вартості сільського, лісового господарства та рибальства країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

на 61,3%. Проте у 2021 р. цей розрив скоротився до 52,8% або на 8,5 в. п. (Польща — 40,5; Україна — 26,5 млн дол. США). Обсяги експортно-імпортних операцій України залишалися значними й дорівнювали показникам Болгарії, Естонії, Литви, Словаччина і Словенії разом узятими [24].

Одним з критеріїв ефективності використання ресурсів у сільському, лісовому та рибному господарстві є ВДВ. Серед усіх країн Центральної і Східної Європи та Балтії, як у передвступний період, так і після приєдналися до Союзу, також спостерігався стійкий висхідний вектор цього показника. Серед країн-лідерів за темпами приросту були Словаччина (4,09 рази), Естонія (3,59), Литва (3,19) і Латвія (2,77 рази). Замикають рейтинг Болгарія і Румунія з показником 1,4 рази та Словенія — 1,32 рази [24].

Позиціонування перелічених країн за відношенням ВДВ зазначених галузей до всього ЄС має подібну ситуацію і щодо Польщі (5,91%), за нею розмістилися Румунія (3,78%) та Угорщина (2,08%). Україна наблизилася до Польщі з показником 5,71%, при цьому індекс приросту нашої країни за весь період навіть вищий — 1,8 проти 1,57 (рис. 3).

Виробництво ВДВ аграрного сектору в розрахунку на 1 га сільгоспугідь, порівняно із середнім значенням в ЄС, демонструвало незначні, але позитивні зрушення. Проте дев'ять країн (за винятком Словенії, де цей показник перевищує ЄС більш ніж на 20% — 1863 і 1540 дол. США відповідно), не досягли цього критерію (рис. 4). Лише у 2020 р. перейшли 50%-ий єврорубіж чотири країни: Чехія (86,6%), Угорщина (69,7%), Польща (67%) і Словаччина (63,8%). Важливо, що розмах варіації, як різниця між крайніми значеннями цього показника, за

1995—2020 роки, скоротився більш ніж удвічі — із 8,6 разів (Словенія — 141,1% і Словаччина — 16,3%) до 3,8 разів (Словенія — 121,1% і Болгарія — 31,5%). Отже, завдяки інструментам САП відбувся ефект поступового зменшення розриву в розвитку аграрних секторів країн-членів ЄС за вказаним критерієм. Україна хоча і мала висхідний тренд щодо ЄС — із 14,1% до 22,7%, проте лишилася абсолютним аутсайдером, оскільки мала найнижчий рівень ВДВ в розрахунку на 1 га сільгоспугідь серед усіх країн Центральної і Східної Європи та Балтії із сумою 349 дол. США, відстаючи від Болгарії, яка замикає рейтинг, на 39%. Тобто для нашої країни це був період "росту без розвитку".

Аналіз динаміки ВДВ аграрного сектору в розрахунку на 1 зайнятого (рис. 5), показав аналогічний процес. За підсумками 2020 р. лише Естонія і Чехія досягли вищого значення порівняно з ЄС, а саме — 34,3 і 34,1 тис. дол. США відповідно. За ними посіли місця Словенія (28,7), Словаччина (28,2) і Угорщина (24,6 тис. дол. США). Польща перемістилася на другу сходинку знизу цього переліку із сумою 8,9 тис. дол. США. Розмах індикатора продуктивності праці за 1995—2020 роки серед країни також скоротився, але не так суттєво, як попередній: із 7,13 до 6,2 разів.

Маємо зазначити, що ВДВ аграрного сектору у розрахунку на 1 зайнятого — це ключовий соціально-економічний маркер, який свідчить про зменшення рівня галузевої зайнятості в цих країнах у 2020 р. порівняно з 1995 р., адже продуктивність праці в рази випереджала ВДВ в дол. США — від 2,4 разів у Чехії до 4,3 разів у Литві. Навіть з поправкою на ціновий та інші чинники, країни-члени ЄС підвищують продуктивність праці, переважно шляхом

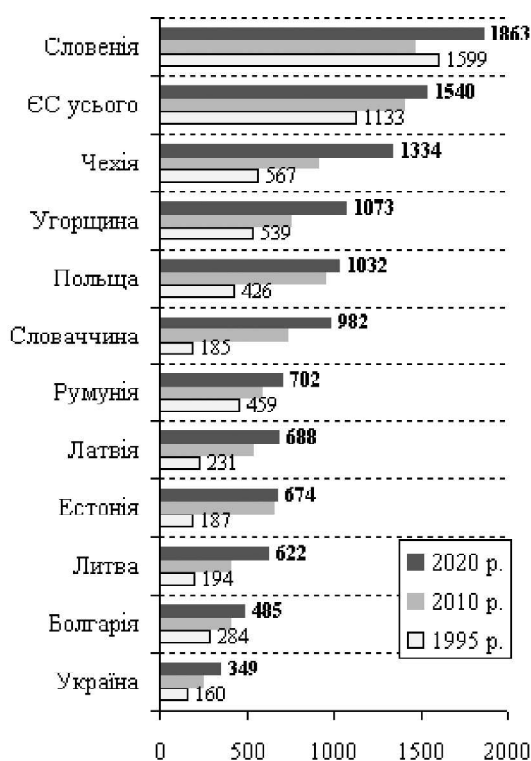

Рис. 4. Рейтинг за виробництвом валової доданої вартості аграрного сектору країн-членів ЄС у розрахунку на 1 га сільгоспугідь, дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

скорочення робочих місць, замінюючи їх сучаснішою технікою й технологіями.

Україна за чверть століття демонструвала кволу динаміку продуктивності праці, підвищивши її з 1,3 до 5,2 тис. дол. США. Це найнижчий показник серед усіх країн, що нами досліджуються, і всього 17,9% до середнього показника в ЄС, який становить 29,1 тис. дол. США. Суттєвий вплив на цей показник мають особливості методики державної статистики, яка відносить до зайнятих в сільському господарстві самозайняте сільське населення працездатного віку в особистих селянських господарствах. Через це зайнятість у галузі до підсумку в економіці країни становила 17,1% проти 4,35% в ЄС і 9,6% в Польщі (див. табл. 2). Очевидно, що під час інституалізації неформальної зайнятості в сільській місцевості згідно з європейським законодавством, це буде важливою соціально значущою темою під час перемовин з ЄС. Їх результати визначатимуть подальший розвиток мікро і малих форм агробізнесу і сільський розвиток загалом.

Основні напрями адаптації аграрного сектору України до внутрішнього ринку та САП ЄС

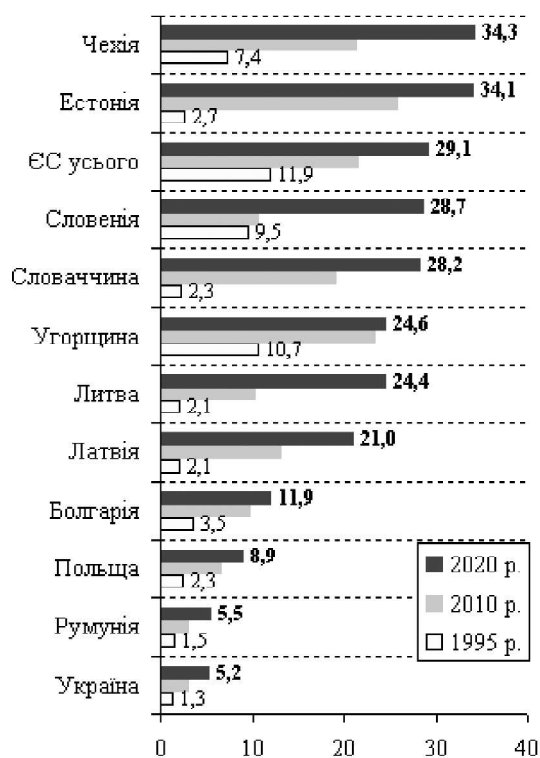

Рис. 5. Рейтинг за виробництвом валової доданої вартості аграрного сектору країн-членів ЄС у розрахунку на 1 зайнятого, тис. дол. США

Враховуючи асиметрію товарообігу сільськогосподарською продукцією і продовольством з ЄС, Україна у форс мажорних обставинах може стикатися з комплексом проблем, подібних до пандемії Covid-19. Це був серйозний тест на стресостійкість агропродовольчої системи на різних рівнях управління. Єврокомісія при загрозі економічним, продовольчим, соціальним та іншим безпековим інтересам ЄС дотримується регуляторних практик "відкритої стратегічної автономії", коли рух капіталів, товарів, послуг і робочої сили може призупинити в односторонньому порядку. Метою САП (ст. 33) Договору про заснування Європейського економічного співтовариства визначено: "підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих чинників, зокрема робочої сили" [5]. Звідси логічним є протекціонізм САП як і те, що за даними Євростату, у 2021 р. на внутрішній ринок агропродовольства припадало 70,1% товарообігу між 27 країнами-членами ЄС.

Стратегічним дороговказом для аграрної політики України має стати Регламент (ЄС)

2021/2115 Європейського парламенту та Ради від 2 грудня 2021 р. на 2023—2027 рр., який містить 160 статей, IX розділів і XVI додатків [22]. Ним встановлено правила щодо підтримки планів, які розробляються державами-членами в рамках САП, і фінансуватимуться Європейським сільськогосподарським гарантійним фондом (EAGF) та Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів (EAFRD). Завдяки механізму співфінансування загальний бюджет для розвитку фермерів і сільських громад на 5 років становитиме 307 млрд євро. Зокрема документ передбачає реалізацію такого Порядку денного сталого розвитку до 2030 р.:

а) сприяти розумному, конкурентоспроможному, стійкому та диверсифікованому сільськогосподарському сектору, що забезпечує довгострокову продовольчу безпеку;

б) підтримувати та зміцнювати захист навколишнього середовища, включаючи біорізноманіття, і кліматичні дії, а також сприяти досягненню екологічних і кліматичних цілей Союзу, включаючи його зобов'язання за Паризькою угодою;

в) зміцнювати соціально-економічну структуру сільської місцевості.

Значний вплив на умови адаптації учасників аграрного ринку до нової реальності матимуть підсумки саміту Україна — ЄС, який відбувся 3 лютого 2023 р. в Києві. Серед іншого, прийняті рішення: а) про початок переговорів щодо вступу у поточному році; б) про оновлення Плану пріоритетних дій з питань посилення імплементації ЗВТ на 2023-2024 роки, який стане дорожньою картою подальших кроків спрощеного доступу України до внутрішнього ринку; в) про розгляд ЄС запиту України на продовження ще на один рік особливого режиму торгівлі для українських товарів, що експортуються до ЄС, тобто після червня 2023 року. Також Кабінетом міністрів укладено угоду з Єврокомісією про участь у програмі "Єдиний ринок" строком на 7 років із бюджетом 4,2 млрд євро для сприяння розвитку бізнесу, окремих секторів та їхньої конкурентоспроможності [4].

Перехідний період до набуття Україною повноправного членства в ЄС має враховувати основні вимоги САП для посилення конкурентних і порівняльних переваг вітчизняних товаровиробників, сприяти перетворенню ризиків щодо стресостійкості аграрного сектору у сильні сторони, подолавши стереотип сировинного донора західних партнерів. Конкретні заходи мають сприяти налагодженню еквівалентного поділу праці між країнами, скоротити

логістичні маршрути і подовжити ланцюжки створення доданої вартості, сприяти збалансованому сільському розвитку та досягненню європейських стандартів рівня і якості життя та гідної праці українських селян.

Ще натурфілософи розуміли фундаментальну роль поділу праці в економіці. Спрощено описати цей феномен сучасними термінами можна так: чим глибший її рівень, тим більше створюється робочих місць і доданої вартості, тим багатша країна. В умовах глобалізації мультиплікаційний зв'язок масштабується завдяки кооперації, доступу до ресурсів та ринків збуту агропродовольчих товарів. Отже, ключовими напрямками внутрішньої дорожньої карти передвступного періоду до членства в ЄС і зміцнення стресостійкості аграрного сектору України мають стати:

а) деагрохолдингізація сільського господарства;

б) демонополізація ринкової інфраструктури та агротрейдингу;

в) детінізація аграрного бізнесу;

г) деофширізація товарно-фінансових потоків;

д) перенесення на 5 років після скасування воєнного стану купівлі/продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення для юридичних осіб;

е) заохочення інвесторів у технічне переоснащення харчової індустрії та глибоку переробку аграрної сировини;

є) активізація роботи дорадчих служб для сприяння адаптації малих і середніх підприємств до європейських правил технічного регулювання, санітарних та фітосанітарних вимог і консультацій щодо програм підтримки САП ЄС;

ж) примноження діяльності, спрямованої на розвиток виробництва й експорт нішевих і органічних продуктів та продуктів із захищеним географічним зазначенням;

з) встановлення нульової ставки ПДВ на експорт сировинних товарів частка експорту у виробництві яких перевищує 60% і основна маса прибутку отримується завдяки його відшкодуванню, а імпорту продовольства з достатнім рівнем самозабезпечення потреб внутрішнього ринку оподатковувати за підвищеною ставкою ПДВ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Рентно-сировинна модель аграрного бізнесу в Україні повністю вичерпала себе, оскільки має ознаки "росту без розвитку",

що прямо чи опосередковано призвела до злиднів сільські домогосподарства, спричинила сімейне безробіття й масову трудову еміграцію молоді, прискорила вимирання сіл, послужила тригером інших процесів занепаду сільського розвитку й економіки загалом. Суб'єкти господарювання за сприяння держави мають перейти від первинного сектору до вторинного, розвиваючи харчову індустрію на сучасних технологіях. Статус кандидата в члени ЄС надає Україні історичний шанс для залучення інвестицій на повоєнну реконструкцію сільського господарства, розвиток переробної промисловості та зближення (де)регуляційних практик в аграрній сфері. Водночас проєвропейські секторальні трансформації збільшують ризики щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи, викликані неготовністю малих і середніх форм підприємництва до радикальних змін, особливо при задіянні механізму прискореного набуття членства в Союзі.

Адаптація аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку ЄС з використанням інструментів САП, забезпечили реалізацію їхнього природно-ресурсного потенціалу та можливостей для розвитку. Проте за 2015-2020 рр., порівняно з попередніми періодами у складі ЄС, темпи приросту основних показників знизилися, а виробництва сільськогосподарської продукції навіть зменшилися. Рівень ВДВ у розрахунку на 1 га сільгоспугідь та на одного зайнятого майже у всіх країнах нижчий ніж в середньому по ЄС, хоча й відбувається поступове скорочення розриву галузевих показників національних систем. Найбільші аграрні економіки Польщі і Румунії також демонстрували висхідне сходження (крім віддачі угідь і продуктивності праці). Сумарна частка цих країн у виробництві продукції, ВДВ і обсягу зовнішньої торгівлі в ЄС перевищує решту вісім країн на 4,0; 3,57 і 0,5 в. п. відповідно.

Кожна країна-член ЄС має свою історію успіху, поразок й розчарувань, яку навряд чи можливо повторити Україні з огляду на масштаби руйнувань, завданих росією, і першочерговість повоєнної реконструкції галузі, різний агресоресурсний потенціал, реформи САП, проведені за останні два десятиліття тощо. Критичної ваги у підготовчий період нашої країни до повноправного членства в ЄС набуває комплекс заходів, спрямованих на втілення неодноразово відкладених структурних реформ з метою збільшення запасу внутрішньої стресостійкості

аграрного сектору. У цьому контексті, не слід нехтувати наслідками від можливого застосуванням ЄС концепту "відкритої стратегічної автономії" щодо третіх країн при появі "Чорних лебедів". Навіть у нормальних умовах обсяги товарообігу аграрною продукцією між країнами-членами об'єднання становлять майже дві третини від потреб внутрішнього ринку. Тож українські компанії мають бути готовими до активного протекціонізму Єврокомісії фермерам "країн-старожилів". Для нарощування своєї частки в експорті продовольства, а не лише аграрної сировини, бажано поглиблювати диверсифікацію виробництва якісних харчів, активно завойовуючи ринки на інших континентах.

Перспективним напрямом подальших розвідок може бути розроблення організаційно-економічного механізму подолання перешкод на шляху інституційних трансформації України від сировинного донора країн-членів ЄС до нетто-експортера продовольчих товарів кінцевому споживачеві.

Література:

1. Аналіз торгівлі товарами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ: поточний стан та перспективи для лібералізації. Центр аналізу міжнародної торгівлі Trade+ при Київській школі економіки / Світлана Таран та ін. Київ: 2022. 91 с.
2. Бурлай Т. В., Костриця В. І., Близнюк В. В., Левін Р. Я. Новітня політика соціальної якості ЄС: корисний досвід для повоєнного відновлення України. Економічна теорія. 2022. № 3. С. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>.
3. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". — Електрон. дані. Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoj-economiky.pdf> (дата звернення 15.01.2023).
4. Від звільнення Криму до шляху в ЄС. Пояснюємо суть рішення саміту Україна — ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/3/7155480/> (дата звернення 03.02.2023).
5. Договір про заснування Європейської Спільноти URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?find=1&text=%D1 (дата звернення 15.01.2023).
6. Євросоюзу варто підтримувати Україну, але не обіцяти їй неможливого — Bloomberg. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news> (дата звернення 25.07. 2022).

7. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 2015—2020 років URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 02.01.2023).

8. Любов Акуленко, Сніжана Дяченко. Як Україні швидше вступити до ЄС: кілька речей, про які потрібно знати. Дзеркало тижня. 14 лютого 2023 р. URL: <https://zn.ua.ukr> (дата звернення 15.02.2023).

9. Могильний О.М., Козак М.І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 19—32.

10. Напрями Угоди про асоціацію — прогрес виконання. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua> (дата звернення 16.01.2023).

11. Наше стратегічне завдання — відповідати критеріям вступу до ЄС до кінця 2024 року, Денис Шмигаль. URL: <https://sensor.net/ua/news/3390403> (дата звернення 30.12.2022).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про запровадження національної системи стійкості". Указ Президента України від 20.08.2021. № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2021#Text> (дата звернення 20.01.2023).

13. Показники зовнішньої торгівлі України. Держмитслужба України. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення 10.02.2023).

14. Писанська Н. Потенціал аграрного сектору України величезний і далеко не вичерпаний. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26831986.html> (дата звернення 02.02.2023).

15. Рмхані Балаж. Економічний суверенітет повоєнної України: ані кроку назад? Дзеркало тижня. 25 липня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/articles> (дата звернення 27.07.2022).

16. Статистичний збірник "Співробітництво між Україною та ЄС". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

17. Статистичний збірник "Сільське господарство України". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

18. Статистичний збірник "Валова продукція сільського господарства". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

19. Український інститут майбутнього. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: <https://uifuture.org/publications> (дата звернення 15.01.23).

20. Україна входить до п'ятірки лідерів-експортерів органічної продукції до ЄС, Тарас Висоцький. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news> (дата звернення 09.01.2023).

21. Ульріх Кьостер. Основи аналізу аграрного ринку / Наук. ред. пер. О. Нів'євський. Київ. Вид-во АДЕФ-Україна, 2012. 486 с.

22. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj> (дата звернення 09.02.2023).

23. Features of Agrarian Sector Deregulation in the Context of Martial Law: Shocks in Food Security. Mohylnyi O., Patyka N., Kucher A., Krupin V., Siedlecka A., Wysokinski M. Sustainability, Special Issue Economics Perspectives on Sustainable Food Security. 2022. Vol. 14(20). 12979. URL: https://www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/Sustainable_Food_Security (дата звернення 02.02.2023)

24. Faostat. URL: https://www.fao.org/faostat/en/#datahttps://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/09/sg_21_pdf.zip (дата звернення 17.02.2023).

References:

1. Taran, S., Shepotylo, O., Iavorskyi, P. and Bondarenko, Ye. (2022), "EU-Ukraine Trade in commodities under the DCFTA: current state and potential for liberalization", available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf> (Accessed 15 January 2023).

2. Burlai, T., Kostytsya, V., Blyzniuk, V. and Levin R. (2022), "The EU's newest social quality policy: a useful experience for Ukraine's post-war reconstruction", Economic Theory, vol. 3, pp. 89—119. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>

3. Heiets, V.M. (2022), "Restoration and reconstruction of the post-war economy of Ukraine: scientific report", available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstruktsja-povojennoj-economiky.pdf> (Accessed 15 January 2023).

4. European Pravda (2023), "From the liberation of Crimea to the path to the EU. We explain the essence of the decision of the Ukraine-EU summit", available at: <https://www.euro-integration.com.ua/articles/2023/02/3/7155480/> (Accessed 3 February 2023).

5. EUR-Lex (2016) "Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (Accessed 15 January 2023).

6. Liga.net (2022), "Europe needs to support Ukraine's future, not promise the impossible — Bloomberg", available at: <https://news.liga.net/ua/politics/news/evrosoyuzu-stoit-podderjivat-ukrainu-no-ne-obeschat-ey-nevozmojnogo-bloomberg> (Accessed 25 July 2023).
7. Government Portal (2021), "Report on Implementation of the Association Agreement Between Ukraine and the European Union 2015—2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-eng-final.pdf> (Accessed 2 January 2023).
8. Akulenko, L. and Diachenko, S., (2023) "How to get Ukraine into the EU faster: a few things you need to know", ZN.UA, 14 February, available at: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/jak-ukrajini-shvidshe-vstupiti-do-jes-kilka-rechej-pro-jaki-potribno-znati.html> (Accessed 15 February 2023).
9. Mohylnyi, O.M. and Kozak, M.I. (2021). "Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 19—32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>
10. European integration portal (2023), "Directions of the Association Agreement — progress of implementation", available at: <https://pulse.kmu.gov.ua/> (Accessed 16 January 2023).
11. Censor.NET (2022), "Our strategic task is to meet criteria for joining EU by end of 2024, Shmyhal", available at: https://censor.net/en/news/3390403/our_strategic_task_is_to_meet_criteria_for_joining_eu_by_end_of_2024_shmyhal (Accessed 30 December 2022).
12. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of the national stability system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (Accessed 20 January 2023).
13. State Customs Service of Ukraine (2023), "BI — Foreign Trade Indicators of Ukraine", available at: <https://bi.customs.gov.ua/en/trade/> (Accessed 10 February 2023).
14. Pysanska, N., (2015), "The potential of Ukraine's agricultural sector is huge and far from exhausted", available at: <https://www.radio-svoboda.org/a/26831986.html> (Accessed 2 February 2023).
15. Romkhani, B. and Diachenko, S., (2022) "Economic sovereignty of post-war Ukraine: not a step back?", ZN.UA, 25 July, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ekonomichnij-suverenitet-povojennoji-ukrajini-ani-kroku-nazad.html> (Accessed 27 July 2022).
16. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Statistical Publication "Cooperation between Ukraine and EU countries"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ES_zb.htm (Accessed 17 February 2023).
17. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Statistical Publication "Agriculture of Ukraine"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (Accessed 17 February 2023).
18. State Statistics Service of Ukraine (2012), "Statistical Publication "Gross agricultural products of Ukraine"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2012/06_2012/zv_vp_1990_2010.zip (Accessed 17 February 2023).
19. Ukrainian Institute for the Future (2022), "Ukraine 2022. How not to lose your chance to become a strong state", available at: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (Accessed 15 January 2023).
20. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "Ukraine is among the TOP 5 exporters of organic products to the EU, — Taras Vysotskyi", available at: <https://minagro.gov.ua/en/news/ukraine-among-top-5-exporters-organic-products-eu-taras-vysotskyi> (Accessed 9 January 2023).
21. Koster, U. (2012). *Osnovy analizu ahrar-noho rynku [Bases of the agrarian market analysis]*, ADEF, Kyiv, Ukraine.
22. EUR-Lex (2021), "Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013", available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj> (Accessed 9 February 2023).
23. Mohylnyi, O., Patyka, N., Kucher, A., Krupin, V., Siedlecka, A. and Wysokinski, M. (2022), "Features of Agrarian Sector Deregulation in the Context of Martial Law: Shocks in Food Security", *Sustainability*, Volume 14, Issue 20, 12979. <https://doi.org/10.3390/su142012979>
24. FAOSTAT (2023), available at: <https://www.fao.org/faostat/en/#home> (Accessed 17 February 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.03.2023 р.